

Васьківська Галина,
доктор педагогічних наук, завідувач відділу дидактики
Інституту педагогіки НАПН України, Україна

ДИДАКТИЧНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ РЕФЛЕКСІЙНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ В УМОВАХ ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ

Відповідно до нової педагогічної парадигми потрібно освітній процес будувати з урахуванням індивідуальних запитів і можливостей учнів: з об'єкта навчання вони мають стати суб'єктом діяльності, що визначає необхідність використання нових педагогічних технологій, які спонукатимуть до рефлексійної активності у навчальному процесі. У цілому педагогічна технологія означає системну сукупність і алгоритм функціонування всіх методологічних, особистих, інструментальних засобів, що використовуються для досягнення запланованих цілей [2].

Будь-яка освітня діяльність зумовлюється мотивацією діяльності учнів. Однією з форм організації мотивації у навчанні учнів є рефлексія – осмислення ними передумов, закономірностей і механізмів власної діяльності, звернення до свого внутрішнього світу, свого досвіду життєдіяльності. В організації рефлексійно-пізнавальної діяльності рефлексія має вирішальне значення, адже збуджуються внутрішні пізнавальні мотиви. Започатковує рефлексію виявлення проблемної ситуації, усвідомлення якої є основою пошукової діяльності. Учень, засвоюючи знання, часто доходить думки, що нова інформація суперечить тій, яку він уже засвоїв.

Тобто, відбуваються суперечності між старими, уже засвоєними учнями знаннями, новими фактами, між одними й тими самими за характером знаннями, але нижчого й вищого рівнів, між науковими знаннями й життєвими, практичними. Відбувається рефлексія в оцінці фактів, явищ, літературних героїв, історичних діячів тощо. Учні старшого шкільного віку не схильні необдуманно сприймати на віру ті чи інші докази, аргументи, вони намагаються все відсортувати через власний суб'єктивний досвід. За традиційного навчання, коли все пояснюється, розтлумачується, учень позбавлений можливості самотужки дійти до розв'язання тієї чи іншої ситуації, а це, безумовно, позбавляє його радості пізнання. Натомість у процесі рефлексійно-пізнавальної діяльності проблемна ситуація зникає лише після її

подолання. Пошуковій ситуації властивий емоційний стан – подив, зацікавленість, бажання подолати утруднення. Як писав відомий психолог С. Рубінштейн, важливо, щоб дитина, зіштовхнувшись з проблемою, суперечністю, емоційно загорілася, щоб незрозуміле викликало в неї емоцію здивування, щоб доводила до кінця мисленнєву роботу, незважаючи на труднощі.

Отже, враховуючи психолого-педагогічні чинники будь-якої діяльності, що пов'язана з навчанням, ми визначили навчальну технологію, задіяну у процесі профільного навчання, як рефлексійно-пізнавальну технологію, в основі якої є рефлексія як мотивація до пізнання і яка передбачає конструювання змісту освіти не традиційно від знань до учня, а від учня його потреб, інтересів, внутрішньої і зовнішньої мотивації – до необхідних знань і вітагенному досвіду, що уможлиблює самовизначення, самореалізацію і самоствердження. У структурі рефлексійно-пізнавальної технології ми виокремили компоненти, які визначають навчальний процес як творчий: рефлексійно-пізнавальні ситуації і їх виявлення; розв'язання рефлексійно-пізнавальних ситуацій на основі гіпотетичного мислення.

Рефлексійно-пізнавальна технологія в умовах профільного навчання виконує соціально важливу роль, оскільки виступає як засіб упровадження ідей співпраці у навчальний процес. Під час її використання удосконалюються соціальні навички, необхідні для конструювання взаємодії у структурі спільній діяльності, розвиваються емпатійна культура, навички рефлексії і самодіагностики тощо. Водночас, основним джерелом навчального пізнання виступає вітагенний досвід самого учня, а вчитель є головним помічником у засвоєнні і розширенні цього досвіду, розвитку творчих здібностей. Особистісний досвід поповнюється не тільки в учня, а й у вчителя, оскільки в процесі взаємодії відбувається і його перетворення. Саме тому ми розробили рефлексійно-пізнавальну технологію, яка спонукає до рефлексії, розвиває творчі здібності учнів і самостійність їхнього мислення. Учні під час розв'язання проблемно-рефлексійних ситуацій самостійно обирають мету, окреслюють проблеми, заглиблюються в суб'єктивний досвід. Організація рефлексійно-пізнавальної діяльності передбачає моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, загальне розв'язання питань на підставі аналізу обставин і ситуацій. Сутність використання рефлексійно-пізнавальної технології

зводиться до накопичення вітагенного досвіду, водночас має на меті створення сприятливих умов для навчання й виховання способами активної взаємодії учнів і вчителів, учнів між собою – для розв’язування спільних проблем. Це – співнавчання, взаємонавчання, тісна взаємодія в міні-колективі (ланка, команда, група), коли і учні, і вчитель є рівноправними суб’єктами навчання. Основою рефлексійно-пізнавальної технології є взаємодія учасників процесу навчання, що здійснюється за допомогою методів, які активізують сам процес спілкування [1].

Отже, рефлексійно-пізнавальна технологія характеризується такими ознаками: міжособистісна, діалогічна, рівноправна взаємодія вчителя і учня, учня з іншими учнями; зміна установок на співпрацю і соціальні цінності, задоволення від такого навчання; спонукання учнів до конкретних дій; значне підвищення ролі особистості педагога, він виступає як лідер, організатор; рефлексія щодо засвоєння нової інформації; поєднання парної, групової діяльності на паритетних засадах. За реалізації рефлексійно-пізнавальної технології жоден учень не залишається байдужим.

Головне завдання рефлексійно-пізнавальної технології в умовах профільного навчання – розвиток особистості, вміння критично мислити й ставитися до інформації. Застосування рефлексійно-пізнавальної технології дає змогу вчителю об’єднати діяльність кожного учня, тобто, створюється система взаємодій: учитель – учень, учитель – клас, учень – клас, учень – учень, група – група), пов’язати його (учня) навчальну діяльність і міжособистісне спілкування [3, с. 156].

Використання рефлексійно-пізнавальної технології у профільному навчанні передбачає моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, спільне розв’язання проблем. Тобто, навчальний процес організований у такий спосіб, що переважна більшість учнів залучена у процес пізнання, вони мають можливість усвідомлювати те, що вони знають і про що думають. Спільна діяльність учнів у процесі пізнання означає, що кожен робить свій індивідуальний внесок, відбувається обмін знаннями, ідеями, способами діяльності і має місце взаємної підтримки, що дає змогу не лише здобувати нові знання, а й формувати їх у систему.

Моделювання життєвих ситуацій є ефективним засобом навчання, адже ситуації і в художньому творі, і в історичній дійсності ґрунтуються на інформації, в основі якої лежать судження, що

справляють враження несумісних. Головна відмінність – у способах виявлення проблеми. Так, у процесі вивчення літератури це: проблема, що лежить в основі художнього твору, яка, наприклад, у романі Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» відбита у його назві; суперечливість у характері, поведінці героїв твору. Під час осмислення образу Раскольнікова (Достоевський Ф. М. «Злочин і кара») виявляється суперечливість його поведінки: герой твору убиває стару лихварку, як йому здається, на благо принижених і скривджених. Утім, Раскольніков і Лізавету позбавляє життя – заради якої він і вчинив перший злочин; суперечливі оцінки літературного твору або його персонажу з боку різних критиків, літературознавців і т. ін. Кожен учень, обирає для себе характеристики образів і дій героїв твору відповідно до обраної професії (юриста, критика, актора, психолога, лікаря тощо).

Педагог має спрямувати рефлексійно-пошукову діяльність на побудову гіпотези і бути готовим надати допомогу, «підказати» хід подолання суперечності. Під час побудови гіпотези роль непрямого скеровування рефлексійно-пошукової діяльності відіграє «підказка». Роль «підказки» досліджували психологи О. Леонтьєв, А. Пономарьов. У процесі рефлексійно-пізнавальної діяльності «підказка» може бути здійснена у формі додаткової інформації, розв'язання завдань, додаткового запитання, експерименту тощо, що мають спрямувати думку учнів.

Узагальнені етапи процесу рефлексійно-пізнавальної діяльності, як уже зазначалося, виступаючи як складові єдиної системи, водночас характеризуються певною самостійністю і мають ознаки завершеної мисленнєвої задачі. Це дає змогу застосовувати дослідницькі завдання, які обмежують (локалізують) пошукову діяльність одним з етапів. Якщо завдання, які передбачають здійснення всіх етапів постановки і розв'язання проблеми, називають дослідницькими, то завдання, мета яких збігається з метою окремих етапів, можна визначити як локально-дослідницькі. Такі завдання спрямовані на: виявлення суперечності; побудову гіпотези; доведення гіпотези.

При побудові і застосуванні локально-дослідницьких завдань ми враховували: а) діалектичний взаємозв'язок етапів розв'язання проблеми; б) особливості і структуру конкретного етапу; в) принцип зростаючої складності. Завдання на виявлення суперечності передбачають необхідність усвідомлення інформаційно-сислової суперечності, що лежить в її основі, аналізу суперечності і, як

результат, виконання завдання – формулювання завдання, задачі, запитання тощо.

Частина знань, умінь, навичок (у сучасних умовах незначна) має засвоюватися не у процесі сприйняття, а як продукт їх пошуку та «відкриття». Підготовка до таких занять має свої особливості: навчальний матеріал містить рефлексійно-пізнавальні ситуації або створювати умови для їх виникнення за сприймання цього матеріалу учнями старшої школи з певною підготовкою; матеріал є посильним для самостійного пошуку учнів; навчальний матеріал структуровано відповідно до рефлексійно-пізнавальної діяльності.

В організації «відкриття знань, умінь і навичок» чітко виокремлюються два взаємозв'язані елементи: рефлексійно-пізнавальна діяльність учнів старшої школи; управління цією діяльністю з боку вчителя. У результаті реалізації рефлексійно-пізнавальної технології старшокласники формулюють правила, закони і «відкривають» для себе нові знання відповідно обраній професії.

Отже, у профільному навчанні головною умовою ефективної реалізації рефлексійно-пізнавальної технології є добір і структурування навчального матеріалу. Рефлексійно-пізнавальну технологію доцільно застосовувати, коли зміст навчального матеріалу: а) спрямований на формування наукових понять, законів, теорій, тобто має здебільшого теоретичний характер, виявляє причинно-наслідкові зв'язки між явищами; б) не є принципово новим, логічно продовжує вже вивчене, на основі якого учні можуть зробити самостійні кроки в пошуку нових знань; в) посильний учням для їхнього самостійного пошуку, тобто рефлексійно-пізнавальні ситуації та їх розв'язання перебувають у зоні найближчого розвитку пізнавальних можливостей учнів, що водночас реалізує соціалізаційну функцію відповідних знань, спонукає до усвідомленого вибору майбутньої професійної діяльності, а отже сприяє покращенню якості профільного навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Васьківська Г. О. Педагогічні технології формування у старшокласників системи знань про людину: діяльнісний підхід. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова* : зб. наук. праць. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. Вип. 20. 232 с. С. 10–23.
2. Педагогічні технології у неперервній професійній освіті : монографія / С. О. Сисоєва, А. М. Алексюк, П. М. Воловик та ін. / за ред. С. О. Сисоєвої. Київ : ВПЮЛ, 2001. 502 с.

3. Пидкасистый П. И. Хайдаров Ж. С. Технология игры в обучении и развитии : учеб. пособ. Москва: Рос. пед. агентство, 1996. 272 с.